

ОПІКА НАД ДІТЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CHILD CUSTODY UNDER MARTIAL LAW

Горіславська І.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Касинець Д.Д., студентка II курсу юридичного факультету
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Питання опіки над дітьми в умовах воєнного стану в Україні після 2022 року є актуальним для забезпечення стабільності гуманітарної складової в країні. Стаття зосереджена на проблемах, що виникли через масову міграцію населення, втрату батьків дітьми та необхідність термінового втручання з боку держави та міжнародних організацій. У дослідженні детально проаналізовано ключові аспекти співпраці України організаціями ЮНІСЕФ та Червоний Хрест. Окреслено особливості надання гуманітарної та психологічної допомоги дітям, забезпечували їхній тимчасовий притулок. Визначено взаємодію з міжнародними структурами, які стали одними із основних інструментів у вирішенні проблем захисту прав дітей під час війни. Аналізується процес внесення правових змін до законодавства України з початком повномасштабної війни. Окреслено можливості ведення воєнного стану для спрощення процедури призначення тимчасових опікунів з огляду необхідності через масове переміщення та загибелі батьків. Проаналізовано переваги та недоліки змін щодо швидкості прийняття рішень опіки та обмеженості можливостей для перевірки кандидатів на опікунів. Досліджується взаємозв'язок національного та міжнародного законодавства щодо прав дітей. Заключний етап дослідження був присвячений порівнянню системи опіки над дітьми в умовах воєнного стану та до його введення. Підкреслено значення зростання кількості дітей, які потребували опіки після 2022 року та відмінності в підходах до їхнього соціального забезпечення. Важливою частиною аналізу стало обговорення пост-воєнного періоду, коли система опіки має перейти від тимчасових рішень до довгострокових програм реабілітації та соціалізації дітей. У висновках зроблено акцент на необхідності подальшого розвитку законодавства та відновлення інфраструктури для дітей та важливості залучення міжнародної допомоги для вирішення цих складних завдань.

Ключові слова: опіка, воєнний стан, тимчасова опіка, міжнародні організації, акт догляду, масова міграція, евакуація, соціальна адаптація, нормативно-правове регулювання.

The issue of custody of children in the conditions of martial law in Ukraine after 2022 is relevant to ensure the stability of the humanitarian component in the country. The article focuses on the problems that have arisen due to the mass migration of the population, the loss of parents by children, and the need for urgent intervention by the state and international organizations. The study analyzes in detail the key aspects of cooperation between UNICEF and the Red Cross in Ukraine. The specifics of providing humanitarian and psychological assistance to children, providing their temporary shelter, are outlined. Cooperation with international structures, which became one of the main tools in solving the problems of protecting children's rights during the war, was defined. The process of introducing legal changes to the legislation of Ukraine with the beginning of a full-scale war is analyzed. The possibilities of conducting martial law to simplify the procedure for appointing temporary guardians due to the necessity due to mass displacement and death of parents are outlined. The advantages and disadvantages of the changes regarding the speed of guardianship decision-making and the limited opportunities for screening candidates for guardians are analyzed. The article draws attention to legal aspects related to international law and agreements that regulate children's rights in crisis situations. The final stage of the study was devoted to the comparison of the child care system under martial law and before its introduction. The significance of the increase in the number of children who needed care after 2022 and the differences in approaches to their social security are emphasized. Practical aspects of improving the quality of care for children under martial law are proposed. An important part of the analysis was the discussion of the post-war period, when the guardianship system should move from temporary solutions to long-term programs of rehabilitation and socialization of children. The conclusions emphasize the need for further development of legislation and the restoration of infrastructure for children and the importance of attracting international aid to solve these complex tasks.

Key words: guardianship, martial law, temporary guardianship, international organizations, act of care, mass migration, evacuation, social adaptation, legal regulation.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану опіка над дітьми стає однією з найскладніших і водночас найважливіших сфер соціальної політики держави. Війна порушує стабільність та добробут дітей, залишаючи багатьох з них без батьківської опіки, а іноді і взагалі без сімейного оточення. За даними ЮНІСЕФ, на початку 2023 року близько 1,5 мільйона дітей в Україні опинилися у зоні конфлікту, а понад 450 тисяч були вимушені залишити свої домівки. У таких умовах виникає гостра потреба в оперативному впровадженні механізмів опіки та піклування, адже діти є найбільш вразливою категорією населення. Ігнорування цього питання може призвести до катастрофічних наслідків як для особистісного розвитку цих дітей, так і для майбутнього держави в цілому. Додатковим викликом стає збільшення кількості дітей які потребують опіки та руйнування критичної інфраструктури необхідної для їх соціалізації та підтримки. Важливо зазначити, що така ситуація потребує розробки стратегії довгострокового забезпечення прав та інтересів дітей, які постраждали від війни.

Виклад основного матеріалу. Опіка над дітьми – є особливою формою державної турботи про неповнолітніх

дітей, що залишились без піклування батьків, та повнолітніх осіб, які потребують допомоги щодо забезпечення їх прав та інтересів [13]. Вона полягає в тому, що на дитину призначається опікун, який виконує роль законного представника забезпечуючи догляд, виховання та утримання. В Україні згідно з Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, та низці міжнародних угод включаючи Конвенцію ООН про права дитини опіка встановлюється для дітей-сиріт або тих, які залишились без піклування батьків через смерть або неможливість виконувати ними свої обов'язки. Опіка передбачає всебічну турботу про дитину, включаючи медичний, освітній та психологічний супровід. На практиці цей процес є складним і часто затягується через бюрократичні перепони та недостатню кількість кваліфікованих працівників соціальних служб. Особливу увагу в системі опіки потрібно приділяти інтересам самої дитини, щоб забезпечити їй стабільне середовище, емоційний комфорт та можливості для розвитку. Важливо враховувати роль родинної форми опіки, яка дозволяє дітям отримувати підтримку у сімейних умовах, що сприяє їхньому нормальному соціальному та емоційному розвитку [2, с. 16].

Сімейний кодекс визначає умови за яких може бути встановлена опіка, та права й обов'язки опікунів щодо дитини. Важливим етапом у розвитку системи опіки стало прийняття у 2005 році Закону «Про охорону дитинства», що надав більше можливостей для реалізації прав дітей [13]. З 2014 року, після початку військового конфлікту на сході України, законодавство стало більш адаптованим до нових викликів. Були внесені зміни до порядку встановлення опіки в умовах війни, що дозволило пришвидшити процес призначення опікунів та вдосконалити систему контролю за умовами життя дітей, які залишилися без піклування. На сьогодні все ще існують значні прогалини у законодавстві, які стосуються правових процедур у випадках, коли діти залишаються на окупованих територіях або евакуюються за кордон. Держава зобов'язана забезпечувати правову захищеність дітей та надавати допомогу опікунам на яких покладається велика відповідальність.

Після початку повномасштабної війни у лютому 2022 року, ситуація з опікою над дітьми загострилася на безпрецедентному рівні. Лише за перший рік війни кількість дітей які залишилися без батьківської опіки зросла на 25% [9]. Значна кількість дітей стала жертвами переміщення всередині країни або була евакуйована за кордон. Багато з них втратили батьків внаслідок бойових дій або через руйнування їх домівок. Це створило додатковий тягар на систему опіки, яка і без того була перевантажена. Особливо важливим аспектом стало забезпечення психологічної підтримки дітей, які пережили травматичні події, адже війна значно впливає на ментальне здоров'я. У відповідь на виклики, держава і міжнародні організації активізували свої зусилля щодо надання допомоги дітям. Було започатковано ряд соціальних програм, таких як «Сім'я для дитини», «Патронат над дитиною» та державна програма розвитку сімейних форм виховання, які передбачають підтримку тимчасових опікунів та родин, що приймають дітей у свої сім'ї [11].

Опіка над дітьми до початку війни мала відносно стабільний характер і більшість проблем були пов'язані з соціальною незахищеністю певних верств населення або випадками коли діти залишалися без батьківського піклування через смерть або зловживання. За період 2019–2021 років близько 75 тисяч дітей в Україні були визнані такими, що потребують опіки. Більшість із них потрапляли в опікунські сім'ї або дитячі будинки сімейного типу, які забезпечували стабільне оточення та можливість для навчання та розвитку. Однак після початку повномасштабної війни у 2022 році кількість дітей які потребують опіки зросла майже втричі [6, с. 10].

На кінець 2023 року понад 200 тисяч дітей залишилися без піклування через смерть або зникнення батьків [12]. До війни система опіки мала структурований підхід з довготривалими планами інтеграції дітей в опікунські сім'ї. Після 2022 року ситуація кардинально змінилася: через масове переміщення дітей, евакуацію за кордон та руйнування інфраструктури, процес опіки став більш тимчасовим і невизначеним. У той час як раніше опікунство було спрямоване на довгострокову адаптацію дітей у нових родин, сьогодні головним викликом стало забезпечення їхнього базового виживання та захисту у тимчасових умовах [9].

Встановлення опіки під час воєнного стану значно відрізняється від мирного часу через необхідність оперативного реагування на критичні ситуації. Згідно з новими правовими актами прийнятими в Україні після введення воєнного стану, процес призначення опікунів став максимально спрощеним. У зв'язку з масовим переміщенням населення та загибеллю багатьох батьків, першочерговою задачею державних органів стала організація тимчасового притулку для дітей і оперативне встановлення опіки для забезпечення їх базових потреб. Надання опіки відбувається через місцеві органи опіки та піклування, які отримують право на призначення тимчасових опікунів без детальної перевірки всіх документів, що дозволяє

прискорити процедуру. Тимчасові опікуни можуть бути призначені навіть за наявності лише мінімального пакету документів [15]. Проте, незважаючи на спрощення процесу, він все ж передбачає контроль з боку державних служб, які забезпечують нагляд за умовами життя дитини. Однією з ключових змін є те, що під час воєнного стану було впроваджено механізми тимчасової опіки, які діють до стабілізації ситуації в країні або до можливості повернення дитини до її біологічної сім'ї [3, с. 18].

Війна стала потужним каталізатором масової міграції населення як всередині України, так і за її межами. За даними ООН на початок 2024 року близько 7,9 мільйона українців були вимушені залишити свої домівки і стали внутрішньо переміщеними особами, а понад 5 мільйонів – емігрували за кордон. Серед цих категорій населення значну частку становлять діти, які через втрату батьків або розлуку з ними потребують особливого захисту та допомоги. У відповідь на дані виклики державою були створені численні спеціальні центри тимчасового перебування дітей. Такі заклади працюють у посиленому режимі, забезпечуючи дітей основними потребами – житлом, харчуванням, медичним та психологічним доглядом. Проте ці центри часто стикаються з проблемою переповненості та недостатнього фінансування. Міжнародні організації ЮНІСЕФ та Червоний Хрест активно залучені до забезпечення цих центрів необхідними ресурсами та допомоги дітям, що постраждали від війни. Однак існує гостра потреба у довгострокових програмах реабілітації та соціалізації дітей, адже більшість з них залишаються у стані постійного стресу [10, с. 16].

Правова основа встановлення опіки над дітьми та дорослими в Україні ґрунтується на положеннях Сімейного та Цивільного кодексів України, а також Закону «Про охорону дитинства». В контексті сучасних судових рішень, таких як рішення Миколаївського районного суду Львівської області (справа № 447/2272/22) та Кіцманського районного суду Чернівецької області (справа № 718/2490/23), видно, що опіка встановлюється через судові провадження, яке базується на ретельному вивченні обставин справи та висновках медичних експертів [16, 17]. Наприклад, у рішенні Миколаївського районного суду суд визнав недієздатним ОСОБА_3 через психічний розлад і призначив його братові опіку на два роки з подальшою можливістю продовження терміну. У випадку Кіцманського суду було ухвалено рішення про встановлення тимчасової опіки над недієздатною особою до вирішення питання про призначення постійного опікуна [16]. Дані рішення демонструють, як суди враховують медичні висновки, соціальні умови та нормативні документи для захисту прав і забезпечення належного догляду за особами, що потребують опіки, відповідно до чинного законодавства та з урахуванням ситуацій, викликаних війною.

Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями для забезпечення ефективного надання опіки дітям та для їх повернення з-за кордону. Одним із ключових партнерів є ЮНІСЕФ, який з 2022 року розширив свою діяльність в Україні, надаючи гуманітарну допомогу та підтримку для дітей, які залишилися без батьківської опіки. Організація забезпечила понад 300 тисяч дітей засобами першої необхідності, психологічною допомогою та тимчасовим притулком. ЮНІСЕФ спільно з українським урядом розробив ряд програм для повернення дітей, які були евакуйовані за кордон у тому числі через використання спеціальних гуманітарних коридорів [7, с. 11].

Інші міжнародні партнери як Червоний Хрест і Save the Children допомагають у процесі надання довгострокової опіки дітям через розвиток механізмів сімейного виховання та піклування. Співпраця з міжнародними організаціями дозволяє Україні мобілізувати додаткові ресурси для захисту прав дітей та розширити можливості щодо забезпечення їхньої соціальної адаптації у нових умовах.

Однією з головних переваг стало спрощення процедур встановлення тимчасової опіки. Военний стан дозволив швидко призначати опікунів у критичних ситуаціях, коли діти залишалися без нагляду або батьки загинули. Це спрощення стало можливим завдяки урядовим ініціативам та змінам у законодавстві, які скоротили кількість необхідних документів та прискорили бюрократичні процеси. Военний стан обмежує можливість проведення ретельних перевірок майбутніх опікунів, що іноді призводить до призначення осіб, які не мають відповідної кваліфікації або ресурсів для належного виховання дитини. Обмежений доступ до певних регіонів країни створює серйозні труднощі у виявленні дітей, які потребують опіки, та в контролі за умовами в яких вони перебувають [9].

Після завершення активної фази війни в Україні встановлення опіки над дітьми буде стикатися з новими викликами та потребуватиме адаптації до нових реалій. Пост-воєнний період буде характеризуватися великим числом дітей, які втратили батьків або довгий час перебували у тимчасовій опіці. Основною метою держави в цей час стане перехід від тимчасових заходів до довготривалих рішень, що забезпечать стабільність для дітей та їх інтеграцію у нові родини або повернення до біологічних батьків, якщо це можливо. Особливу увагу після війни буде приділено реабілітації дітей за допомогою програм психологічної підтримки та освітніх ініціатив. Одним із важливих аспектів стане відновлення інфраструктури, яка була зруйнована під час війни. Держава також повинна вдосконалити правові механізми, щоб забезпечити можливість швидкого встановлення постійної опіки. Багато дітей які пережили війну, потребуватимуть фізичної та психологічної стабільності та захисту.

Висновки. Умови війни в Україні вимагають швидких та ефективних рішень щодо захисту дітей, які втра-

тили батьківське піклування або опинилися у складних життєвих обставинах. Военний стан суттєво змінив підхід до встановлення опіки, змусивши державні органи діяти швидше та гнучкіше. Спрощення процедур призначення тимчасових опікунів стало важливою відповіддю на масове переміщення населення та втрату багатьма дітьми своїх сімей. Проте, ці процедури мають і недоліки через неможливість детальної перевірки кандидатів на опікунів у таких складних обставинах.

Війна показала критичну необхідність співпраці з міжнародними організаціями, які відіграють важливу роль у забезпеченні гуманітарної допомоги, реабілітації та забезпеченні тимчасового житла для дітей. Без цієї співпраці надання належної допомоги дітям було б значно ускладнене, особливо враховуючи масштаб проблеми. Існує критична необхідність потреба у довгостроковій стратегії захисту прав дітей, яка має передбачати системні рішення спрямовані на відновлення сімейної опіки та інтеграцію дітей у стабільне середовище.

Важливою складовою майбутньої роботи є підготовка до пост-воєнного періоду, коли на перший план вийде питання реабілітації та соціалізації дітей, які зазнали серйозних травм. Держава повинна продовжити вдосконалення правової бази для надання опіки, забезпечивши ефективність механізмів тимчасової та постійної опіки. Важливо відновити зруйновану інфраструктуру для дітей, зокрема дитячі будинки, школи, центри реабілітації. Слід забезпечити постійний моніторинг умов у яких проживають діти під опікою та вдосконалити процеси контролю за якістю наданої допомоги. Співпраця з міжнародними партнерами, державними установами та громадянським суспільством має залишатися на високому рівні. Верховенство права в Україні повинно бути на високому рівні для стабільності функціонування правової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відніченко Л.І. Проблема психічної депривації дітей, які залишилися без батьківського піклування. Соціально-психологічні технології розвитку особистості: зб. наук. праць за матеріалами VIII Усеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів (м. Херсон, 07 квіт. 2023 р.). Херсон: ХДУ, 2023. С. 197–202.
2. Грабовська Г.М., Лисюк А.М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час військових дій. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 80–84. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/15.pdf>.
3. Заборовський В.В., Заборовська С.В. Історичні витоки інституту опіки дітей, позбавлених батьківського піклування, до часів проголошення незалежності України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. С. 20–26. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.2>.
4. Заборовський В.В., Заборовська С.В. Інститут опіки та піклування в період перебування українських земель під владою російської імперії. Actual problems of science, education and technology in modern conditions: abstracts of the International scientific-practical conference (Aarhus (Denmark), August 15, 2023). Aarhus: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. С. 30–31.
5. Карпенко О. «Опіка над дітьми» у підготовці магістрів із дошкільної освіти. Acta Paedagogica Volyniensis. 2022. Т. 1. № 1. С. 79–84. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.13>.
6. Тростянець Я.І. Сімейний патронат у системі захисту і підтримки дітей, позбавлених батьківського піклування: сутність та особливості. Magisterium: зб. статей здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня за матеріалами студент. наук.-практ. круглого столу (м. Тернопіль, 3 груд. 2020 р.). Тернопіль: Вектор, 2020. С. 136–144.
7. Пліско Є., Тищенко В. Аналіз сучасного стану соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2022. № 17. С. 42–51.
8. Солодучіна Л.С. Особливості нормативно-правового врегулювання альтернативного догляду за дітьми в Україні. Соціальна і гуманітарна політика. Вісник НАДУ при Президентіві України (Серія «Державне управління»). 2018. Вип. 2. С. 82–90.
9. Кононенко В.В., Кронівець Т.М., Одобецька І.С. Правове забезпечення інтересів дітей в умовах воєнного стану. Захист прав дітей в умовах війни: зб. матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, 17 трав. 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 20–28. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/kruglii_stil_17_travnnya_2022.pdf.
10. Яніцька І.А. Встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 797–801.
11. Ямненко Т.М. Захист прав дітей, позбавлених батьківського піклування, з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права. Наук. праці Нац. авіац. ун-ту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». Київ: НАУ, 2022. № 1(62). С. 126–132. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.62.16491>.
12. Діти, які залишились без батьків під час воєнного стану, зможуть бути тимчасово влаштовані до сімейних форм виховання. 2022. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21593.html?PrintVersion>.
13. Про затвердження Правил опіки та піклування : Держкомсім'ямолодь України, Міносвіти, МОЗ України [...]; Наказ, Правила від 26.05.1999 № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>
14. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
15. UNICEF. (2023). Як призначити тимчасового опікуна в Польщі? URL: <https://spilnoinpl.org/article/yak-pryznachyty-tymchasovoho-opikuna-v-polshchi>
16. Рішення № 115773942, 20.12.2023, Кіцманський районний суд Чернівецької області. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/115773942/>
17. Рішення від 18.07.2023 по справі 447/2272/22 МИКОЛАЇВСЬКИЙ РАЙОННИЙ СУД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ. URL: <https://opendatobot.ua/court/112273537-da154f0b29e6fac6180466f0c118f540>